

ÖSSZEFOGLALÁS

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

A jelen mindig a jövő felé mutat emberi nézőpontból: a tudás, a tapasztalat a rákövetkező és távolibb, várt vagy elvárt eseményekre is irányul. *A magyar nyelv jelene és jövője* című, itt olvasható könyvünk tanulmányai helyzetjelentések szorosra fűzött, összefüggő hálózata, amely a jelen idejű ismereteket a közvetlen múlt mint a „még most” történeti időtartamának adataiból vezeti le. Egyúttal ez az ekképp harmonizált ismeretrendszer folyamatosan a jövőbe mutat. Nem a jóslás kuruzslásával, de nem is valamiféle embertől független és teljes szabály érvényesülésével. A valószínűség és az elvárhatóság megalapozottan, de nem kizárólagosan megformálható.

A magyar nyelv és nyelvközösség történeti alakulása egyetlen folyamat. E folyamat ezredfordulós jelenében az adatok azt mutatják, hogy a magyar nyelv és nyelvközösség helyzete számos tekintetben jelentősen javult, egyúttal további, részben új feszültségek és problémák körvonalazódnak.

A magyar nyelv és nyelvközösség posztkoloniális korszakát éli: az 1990 körüli átalakulás a közvetlen gyarmati uralmat megszüntette, és visszaállította a szólásszabadságot, a gondolati és lelkiismereti szabadságot. A cenzurális, hierarchikus kommunikációs rendszer heterarchikus, szabadságjogokon is alapuló kommunikációs rendszer váltotta fel. A posztkoloniális állapot jellemzője, hogy a koloniális kommunikációs rendszer egyes formái tovább élnek az újak mellett, konfliktusokat előidézve. A társadalmi és kulturális átalakulás új beszélőközösségek és nyelvváltozatok kialakulásával járt és jár. Az új alakzatok cselekvő létesítésükkel maguk jelentik a módosulást, nem csupán következményei annak. Ez az átalakulás együtt történt a globalizáció fölerősödésével, az Európai Unió létrejöttével és bővülésével (Magyarország és a vele szomszédos államok csatlakozásával), a számítógépes elektronikus kommunikáció megjelenésével és minden tevékenységet behálózó jellegével.

A kommunikáció általános funkciói jelentős mértékben átalakultak és bővültek. A nyelvi tevékenység meghaladja a hagyományos „információcsere” aktusát: a közösségi, társas cselekedetek talán legfontosabb tényezőjévé lett, amelynek során nem pusztán valaminek a közlése történik meg, hanem a társas cselekvés létrejötte, keretének módja (a beszédhelyzet minősége), a szándékok és elvárások egyezke-

déses nyelvi művelete, a világ fogalmi megalkotása és leképezése és a beszélők önazonosítása meghatározó összetevő. Mindez a kommunikációs szabadság megvalósulása mellett egyes beszédmódok csoportjainak a hegemonizálási és cenzurálási kísérleteivel, a nyelvi stigmatizálás időnkénti megnyilvánulásával és a beszélőtárs iránti nyelvi tisztelet gyakori elvetésével is együtt jár, posztkoloniális családottságok felszínre kerüléseként.

A magyar nyelv és nyelvközösség a határtalanítás folyamatában él az ezredfordulón. Az 1920-ban Trianonban meghúzott határok a Kárpát-medencei összefüggő magyar nyelvterületet durván, minden nyelvi, néprajzi, kulturális és emberi szempontot nélkülözve részekre szabdalták. 1990 után a magyar nyelvközösség nyelvi, kommunikációs értelemben újraegyesült: a szétválasztott területek és a rajtuk kényszerűen kialakult regionális közösségek, a külső régiók a fizikai és politikai elzártság után újra működtetik kommunikációs hálózataikat helyi, regionális és globális szinten egyaránt. Az alaphelyzet sikere mellett is kiemelendő e folyamat számos súlyos nehézsége. A Magyarországgal szomszédos államokban élő őshonos és nagyszámú magyar kisebbségek közösségi és egyéni nyelvi jogait az utódállamok rendszeresen és módszeresen korlátozzák, beolvasztásukat eltérő mértékben, de folyamatosan erőltetik.

A magyar nyelv és nyelvközösség nyelvi, kulturális teljesítménye az 1990 körüli és azt követő nagy átalakulás során kiválónak minősíthető. A magyarul beszélők közössége fogalmilag és nyelvileg jól megalapozta, segítette és leképezte az újításoknak rendkívüli gazdagságát és sűrűségét. A magyar nyelvközösség megmutatta hagyományörző és újító képességét, megtalálta a kettő közötti arány módját. E folyamatban a magyar nyelv alapvető jellegzetességei sérületlenül maradtak. A magyar nyelv és nyelvközösség ezzel ismét életképességét bizonyítja.

A magyar nyelv és nyelvközösség legfontosabb stratégiai kérdése a nyelvi jogok határon túli helyzete mellett a népesség csökkenése. A nyelvközösség lélekszámban zsugorodik, és ez általánosan baljós, de a külső régiókban még tragikusabb jövőt ígér. E probléma nyilvánvalóan nem nyelvi jellegű.

A magyar nyelv és nyelvközösség önfenntartó rendszer, amennyiben működését saját maga alakítja ki és alakítja tovább, amint minden emberi közösségi szisztéma. Az autopoietikusan működés akkor érvényesül, ha a rendszert nem érik (egyáltalán vagy jelentős mértékben) erőszakos külső hatások, amelyek kívülről és szervesen módosítják vagy rombolják élő hálózatát. Az erőszakos külső hatások az ezredfordulón mérsékeltnek mondhatók, ám a határon túli magyarság nyelvi jogainak rendszeres korlátozása, valamint az Európai Unió nyelvi sokféleségére válaszul megfogalmazódó homogenizáló elképzelések a „kisebb” nyelvek fölöslegességéről fenyegető jelek.

Azonban mint minden emberi közösségnek, a magyar nyelvközösségnek is szüksége van önreflexióra. A saját működésre történő visszakerdezés, az ebből eredő értékelés és tervezés feltétele a fennmaradásnak, az autentikus tevékenységnek. E

műveletek részben spontánul folyamatosan megtörténnek a mindennapi nyelvkritika kereteiben. A nyelvtudomány és társtudományai a nyelv rendszerének és használatának együttes leírásában tárgyiasan mutatják be a magyar nyelv és nyelvközösség jellemzőit és meghatározó folyamatait. A magyar nyelv tudományos leírása a lehetőségek szerint a legteljesebben, világszínvonalon folyik. A nyelvi tervezés a közösségi szinten jelentkező nyelvi problémákra kíván választ adni (a szükséges kodifikációk elvégzésével, a nyelvi hiány enyhítésével). A nyelvi tervezés (szűkebb értelemben a nyelvművelés) az 1990-es években a külső régiókba szorult a nyelvi irodák és a Termini kiemelkedően fontos működésével, az anyaország központi szerepe csökkent. Ez a központi visszaszorulás részben indokolt (a nyelvi helyesség nem egyetlen intézményi központ privilégiuma), részben viszont a szükséges nyelvtervezési tevékenységek soradását eredményezte (például a globalizációból és az uniós tagságból eredő nyelvi tevékenységek, így jogi szövegek megfelelő minőségű fordításának koordinátlanságában). A hagyományos nyelvművelés nem ismerte föl az 1990 utáni átalakulás új társadalmi és kulturális tényezőit, elvesztette kapcsolatát a nyelvközösség egészével. Végül a nyelvstratégia a teljes nyelvközösség számára a fennmaradás és a jó működés általános feltételeit és elveit rögzíti. A magyar nyelvtudomány a nyelvstratégia szakmai alapjait jórészt kidolgozta és folyamatosan bővíti (ezt teszi részben a jelen kötet is). Összegző nyelvtudományi nyelvstratégia az ezredforduló utáni helyzetre azonban nem készült. Az állami, politikai vezetés adós a magyar nyelv és nyelvközösség általános, elveket középtávon rögzítő nyelvstratégiájával. Az egyes kormányok valamilyen módon viszonyulnak a nyelvhez és az azt beszélő közösséghez, ám mindez gyakran közvetlen, eseti politikai döntések elemeként mutatkozik meg. A Magyar Nyelvstratégiai Intézet felállítása ebben változást ígért, az eredmény azonban még várat magára.

